

Czy będzie obok nas miejsce dla dzikich zwierząt? Ochrona gatunkowa zwierząt w Polsce - nowe uregulowania prawne

Dzikie zwierzęta w ich wielorakich, pięknych i różnorodnych formach stanowią niezastąpioną część naturalnych systemów przyrody Ziemi i muszą być zachowane dla obecnych i przyszłych pokoleń. Jednak w ciągu ostatnich 500 lat wyginęła aż jedna setna gatunków zwierząt wyższych, a wiele dalszych jest obecnie poważnie zagrożonych. W latach 1800-1944 wyginęło ponad sto gatunków samych tylko ssaków. Całkowitym wyćpieniem zagrożonych jest dalsze ponad tysiąc gatunków i podgatunków kręgowców, nie licząc ogromnych - praktycznie prawie nie rejestrowanych - strat wśród gatunków bezkręgowców, powodowanych nieodwracalnymi zniszczeniami ich siedlisk.

Chociaż w przyrodzie wymieranie gatunków jest procesem całkowicie naturalnym, to jednak obecnie zwierzęta wymierają głównie z powodu działalności innego gatunku - człowieka. Ocenia się, że tylko 25% gatunków, które zniknęły w niedawnej przeszłości, wyginęła z przyczyn naturalnych. Wszystkie pozostałe wymarły z powodu bezpośredniej lub pośredniej działalności człowieka. W skali globalnej najważniejszymi przyczynami wyginiecia zwierząt są głównie zniszczenie środowiska i polowanie. Masowe zabijanie wielu gatunków zwierząt zostało obecnie w pewnym stopniu zahamowane dzięki wprowadzeniu ochronnych aktów prawnych, w tym także porozumień międzynarodowych. Wszystko jednak wskazuje na pilną potrzebę intensyfikacji wszelkich działań ochronnych, zarówno w skali regionalnej, obejmującej obszary poszczególnych kontynentów, jak i w skali lokalnej. Ochrona zwierząt ma obecnie nie tylko charakter międzynarodowy, ale ogólnoświatowy. Wynika to nie tylko z podpisania wielu międzynarodowych konwencji, lecz przede wszystkim z przesłanek ekologicznych, które w dużej mierze przyczyniły się do powstania międzynarodowej, prawnej ochrony ginących gatunków.

Ochrona żywych zasobów przyrody jest szczególnie trudna w warunkach zachodzących obecnie przeobrażeń gospodarczych naszego kraju. Mimo wieloletnich zabiegów gospodarczych niszczących środowisko na terenie Polski wciąż jeszcze zachowała się stosunkowo wysoka różnorodność biologiczna, nie występująca nigdzie indziej w pasie nizin europejskich pomiędzy 49° a 55° N szerokości geograficznej. W faunie naszego kraju występują jednak zjawiska niekorzystne dla dalszego zachowania biologicznej różnorodności. W samej tylko faunie kręgowców lądowych aż 90% gatunków wykazuje tendencje do zmniejszania liczebności, w tym około 10% na terenie Polski zagrożonych jest wymarciem, a dalsze 80% jest w różnym stopniu zagrożonych. Dane zawarte w „Polskim studium różnorodności biologicznej” (R.Andrzejewski i A.Weigle) wskazują, że w Polsce od roku 1800 wyginęły lub ustąpiły z naszych terenów **62 gatunki zwierząt**, z czego aż **21 gatunków w ostatnim czterdziestoleciu**. Lista gatunków zwierząt o różnym stopniu zagrożenia obejmuje ponad 1300 gatunków, a blisko 40 gatunków to formy reliktowe (np. wąż eskulapa, kozica, świstak, darniówka tatrzańska, suseł moręgowany), występujące w środowiskach najbardziej narażonych na zniszczenie lub odkształcenie. W ciągu ostatnich 200 lat wyginęło lub znalazło się w stanie skrajnego zagrożenia w Polsce **30% gatunków lęgowych ptaków**. Tylko 19% całości awifauny przejawia wzrost liczebności, wyraźną odbudowę dawnego poziomu lub ekspansję terytorialną. Bilans zmian jest więc w tym wypadku wyraźnie ujemny. W tym samym okresie ostatnich 200 lat na obszar naszego kraju przeszło lub zostało zawleczone przez człowieka co najmniej kilkaset gatunków; w krajowej faunie występuje obecnie prawie 170 gatunków introdukowanych. Brak działań zapobiegawczych spowoduje, że wiele „gatunków specjalnej troski” wymagać będzie skomplikowanych i drogich zabiegów konserwatorskich. Działania te z konieczności dotyczyć będą mogły tylko wybranych gatunków. Większość gatunków zagrożonych zupełnie

wyginie, co spowoduje bezpowrotną stratę w wymiarze gatunkowym, populacyjnym i genetycznym.

Nowe rozporządzenie ministra ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt obowiązuje od dnia 1 kwietnia 1995 roku (DzU nr 13). Składa się ono z trzech części: listy gatunków chronionych, ograniczeń i zakazów w odniesieniu do tych gatunków i wytycznych dotyczących aktywnej ochrony. Podkreślić należy, że za gatunki zwierząt chronionych uznano niektóre gatunki będące dotychczas przedmiotem polowań lub objęte całoroczną ochroną na podstawie prawa łowieckiego. Wymienić tutaj należy rysia, wydrę, wiewiórkę, dropie (3 gatunki), głuszca, cietrzewia, przepiórkę, dubelta, kszyka, bekasika, derkacza, bataliona, kwiczoła, paszkota, wszystkie gatunki kaczek z wyjątkiem krzyżówki, cyraneczki, głowienki i czernicy oraz gęsi, z wyjątkiem gęsi gęgawej, białoczelnej i zbożowej. Taki zapis w rozporządzeniu dotyczący ochrony kaczek i gęsi zmusi obecnie myśliwych do precyzyjnego rozpoznawania celu. Włączono również tchórza stepowego, który dotychczas był gatunkiem nie figurującym na żadnej z list.

Na szczególne podkreślenie zasługuje wprowadzenie gatunkowej ochrony wilka na terytorium całego kraju z wyjątkiem woj. krośnieńskiego, przemyskiego i suwalskiego. Ochrona tego gatunku jest niezwykle ważna, bowiem Polska jest obecnie jednym z nielicznych krajów w Europie, gdzie wilki jeszcze przetrwały. Coraz silniej rozbudzająca się w wielu krajach, w pewnym stopniu także w Polsce, świadomość ekologiczna, sprzyja próbom ponownego wprowadzenia tego gatunku w miejscach, gdzie kiedyś występował i został przez człowieka wytępiony. Propagowanie ochrony dużych drapieżników (wilk, ryś) zyskało silne poparcie ze strony pozarządowych ruchów ekologicznych. Pożądane jest natomiast stwarzanie takich warunków, które umożliwią naturalną ekspansję z miejsc ich naturalnych ostoi, np. przywrócenie wilka lasom europejskim na zasadzie samoistnej, naturalnej ich ekspansji w kierunku zachodnim, w której kraj nasz ma szansę odegrania bardzo znaczącej roli jako szlak główny wędrówek ze wschodu na zachód.

Lista gatunków chronionych obejmuje łącznie 90 gatunków i 35 grup. Zgodnie z kategoriami zagrożeń gatunków w pojęciu stosowanym przez „czerwoną księgę” (IUCN Red Data Book) większość to gatunki rzadkie, skrajnie zagrożone i ginące oraz narażone na wyginięcie. Jak daleko postępuje zagrożenie naszej fauny świadczyć może fakt, że na liście gatunków chronionych znalazły się gatunki uznawane powszechnie za zwierzęta bardzo pospolite na terenie naszego kraju, np. wszystkie gatunki żab, wróbel. Ochroną okresową (15.03-30.04) objęto nawet srokę, gawrona i wronę siwą, kierując się w tym przypadku głównie względami humanitarnymi.

W istotny sposób nastąpiła modyfikacja sposobów wykonywania ochrony stanowisk zwierząt, głównie poprzez rozszerzenie listy gatunków, których miejsca rozrodu oraz – co jest novum – „regularnego przebywania” są również chronione. Ochrona gatunkowa ptaków jest ściśle związana także z **wpisaniem w miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego** ostoi ptaków o randze europejskiej i krajowej. Jest oczywistą sprawą, że na obszarze ostoi, której ochrona z chwilą uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego staje się wymogiem prawa miejscowego, ochroną objęte są także miejsca przebywania, żerowania i rozrodu szeregu innych gatunków zwierząt,

W nowym rozporządzeniu nie ujęto jednak niektórych gatunków zwierząt, których ochronę postulowano wcześniej. Przykładem mogą być dzikie pszczoły, spośród których 220 gatunków – co stanowi prawie połowę wszystkich stwierdzonych w naszym kraju gatunków tych owadów – umieszczono na Czerwonej Liście Zwierząt Ginących i Zagrożonych w Polsce. Rozporządzenie nie ujmuje także wszystkich zagrożonych wyginięciem gatunków mięczaków. Wymieniony w rozporządzeniu gatunek perłoródka rzeczna według aktualnego stanu wiedzy ustąpił już całkowicie z obszaru Polski.

ślimaka winniczka. Na obszarze Polski istnieje wyraźne zróżnicowanie wielkości winniczków, wyrażające się zróżnicowaniem wielkości muszli. „Żaby zielone”, a więc żaba jeziorkowa, żaba śmieszka i żaba wodna, powinny być objęte ochroną całoroczną, a nie tylko w okresie godowym. Ćwiczenia dydaktyczne z wykorzystaniem materiału zwierzęcego, np. z fizjologii, winny być obecnie tak zmienione, aby poznanie różnych procesów nie było połączone z koniecznością niepotrzebnego zabijania tysięcy osobników zwierząt. Student, zgodnie z prawem, może odmówić wykonania ćwiczeń laboratoryjnych o ile powodują one niczym nie uzasadnioną śmierć zwierząt i prowadzone były w okresie ochronnym dla „żab zielonych”.

Kormorany mogą niekiedy powodować istotne straty gospodarcze, zwłaszcza na stawach rybnych. W nowym rozporządzeniu dopuszcza się odstrzał kormoranów na terenie całego kraju od dnia 15.08 do odlotu, ale tylko na obszarze stawów rybnych uznanych za obręby hodowlane.

W zakresie ochrony gatunkowej zwierząt i roślin brak jest dotąd opracowania regionalnych list gatunków roślin i zwierząt, które niezależnie od ochrony gatunkowej obowiązującej na terenie całego kraju mogłyby być obejmowane ochroną rozporządzeniami wojewodów. Chociaż wojewódzcy konserwatorzy przyrody działają różnie, to jednak możliwości obejmowania ochroną zagrożonych populacji roślin i zwierząt są obecnie bardzo duże. Jest to rezultatem nowych kompetencji, które ustawa o ochronie przyrody z 1991 roku stworzyła wojewodom jako organom ochrony przyrody oraz samorządowi terytorialnemu na szczeblu rady gminy.

Niezbędne jest dalsze dostosowywanie polskiego prawa ochrony przyrody i ochrony środowiska do przepisów prawnych Unii Europejskiej, które w zakresie ochrony zwierząt i ich środowiska idą jeszcze dalej i są zobowiązujące dla wszystkich krajów członkowskich. Ochrona gatunkowa zwierząt naszego kraju jest bezpośrednią konsekwencją realizacji ustaleń Konwencji o Różnorodności Biologicznej, opracowanej w ramach Programu Środowiskowego ONZ w latach 1990-1992 i podpisanej przez Polskę w 1992 roku; nie została ona jak dotąd ratyfikowana.

Nowe rozporządzenie w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt uznać należy za dobre. Podstawowe znaczenie dla tej ochrony będą mieć jednak praktyczne możliwości skutecznego egzekwowania przepisów tego rozporządzenia. Jeżeli cele ochrony mają być rzeczywiście osiągnięte to niezbędna jest zmiana zachowań społecznych wobec przyrody. Światowa Strategia Ochrony Przyrody wskazała zwłaszcza na potrzebę stworzenia przez społeczeństwa nowej etyki, traktującej ochronę innych organizmów na równi z ochroną człowieka. Długoterminowym zadaniem edukacji ekologicznej jest więc wychowanie zgodnie z nową etyką i na jej podstawie kształtowanie nowych ludzkich postaw i zachowań wobec przyrody.

Andrzej Bereszyński, Krzysztof Kasprzak, Tadeusz Mizera

Profesor Andrzej Bereszyński wraz z zespołem pracują w Katedrze Zoologii AR w Poznaniu. Artykuł Jest skróconą wersją obszerniejszego opracowania. Skróty i wytłuszczenia oraz tytuł pochodzą od redakcji.